

SELÇUKLULAR HAKKINDA YENİ BİR NEŞİR MÜNASEBETİYLE

(İSLÂM ANSİKLOPEDİSİNDEKİ İ. KAFESOĞLU'NUN SELÇUKLULAR MAKALESİ)

Prof. Dr. OSMAN TURAN

Türk ve İslâm kavimleri ile medeniyetleri tarihinde yeni bir devir açan Selçuklular hakkında yapılmış araştırmalar henüz pek az ve kifayetsiz bir safhada bulunduğu için bu büyük devir lâıkiyle anlaşılammış ve karanlıklardan kurtulmamıştır. Hattâ yalnız büyük tarihî meseleleri değil henüz kronolojisi ve jenealojisi bile meydana konamamıştır. Çin hudutlarından Akdeniz kıyılarına kadar çeşitli ülke ve kavimlerin de tarihini içine alan bu devri tedkikte bu hususiyetten ileri gelen güçlükler yanında Selçukluların medeniyet tarihi bakımından da yeni bir devir açmalarını, Avrupa ile de sıkı münasebetlerini hesaba katmak ve kaynaklarının pek çok dillerde olduğunu hatırlatmak yerinde olur. Zira bu tarihin karanlıklar içinde kalmasının bir sebebi tedkiklerin kifâyetsizliği ise diğer sebebi de onun tedkik ve ihatası zorluğudur. Bu sebeple şimdiye kadar yapılmış araştırmaları devrin ehemmiyetiyle mütenasip saymak ve çeşitli meselelerinin meydana konulması veya halli mânasında kıymetlendirmek mümkün değildir.

Böyle bir durumda bulunan bir devir hakkında Prof. İbrahim Kafesoğlu imzasıyla çıkan "*Selçuklular*" maddesi, 64 sahifelik bir hacmi ile de (İA. Cüz 104-105, s. 353-416) ister istemez alâkayı çekecektir. Bu makale ile bizim "*Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*" adlı eserimizin (Ankara 1965, XIII + 446, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü) aynı zamanda basılmış ve neşredilmiş olmasını da kayda şayan buluyoruz. Gerçekten Selçuklular tarihi ile uğraşanlar bu makale ile kitabımızı okuyunca her ikisinde de birtakım müşterek meselelere, müşterek görüş ve buluşlara rastlayacaklar; hattâ birçok tasnif ve ifâde benzerlikleriyle de karşılaşacaklar ve bu dikkati çeken tesadüflerin sebebini soracaklardır. İşte biz burada "*Selçuklular*," maddesi ile eserimiz arasında mevcut bu müşterek hususiyetlerin menşe ve sebeplerini meydana koyacağız. Bu maddenin tenkidine

veya bahis mevzuu münasebetlere girişmeden önce Selçuklular maddesinin daha evvel tarafımızdan yazıldığını ve çıkan ihtilâf dolayısıyla orada basılmayan eserimizin nasıl “Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti” adı ile meydana geldiğini anlatacak ve tatsız bir hâdiseyi kısaca hikâye edeceğiz.

Filhakika İslâm Ansiklopedisi tahrir hey’eti müdürü Prof. Ahmed Ateş imzasıyla aldığım resmî bir yazıda Selçuklular maddesinin tarafımdan yazılması isteniyor ve 18-20 sahifeyi geçmemesi bildiriliyordu. Devrin ehemmiyeti, bütün Selçuk devletleri ile onlara ait meselelerin bir maddeye sığdırılması zorluğu ve nihayet Selçuklulara dair tetkiklerin henüz başlangıç halinde bulunması dolayısıyla bu takdirin kifayetsizliği tarafımızdan anlatılmış ve Ansiklopedi’de daha küçük ve ehemmiyetsiz bazı maddelere 40, 60, 80, 120 (*Mescid*) ve 160 (*İstanbul*) sahife tahsis edildiği vakıası izah edilmiş ve bu sebeplerle neticede Selçuklular maddesinin 80-90 sahifeye çıkarılması zarureti üzerinde bir mutabakata varılmıştı. Nitekim maddeyi bu miktarda hesaphıyarak ikmal edip bizzat Ansiklopedi idaresine teslim ettim. O esnada onların yaptığı tahmini hesap da aynı olmuştu. Böylece müsveddeler daktilo edildikçe tarafımdan baskıya hazırlanmak üzere Ankara’ya gönderiliyor ve düzeltilerek iade olunuyordu. Birkaç partinin postalanmasından sonra tahminlerin yanlış olduğu ve maddenin iki cüz (fasikül) civarına çıktığı anlaşılınca tahrir müdürü gönderilen kısımları derhal yarıya indirip iade etmemi teklif ediyordu. Hem zaman ve hem de eserin hususiyeti bu sert teklifin kabulünü imkânsızlaştırıyordu. Buna karşı maddenin yarı-yarıya kısaltılması işini tahrir heyetine bırakmam teklifi ise ilmî bakımdan daha güç idi. Zira müellifi için dahi zor olan bir işin başka elde heder olmasını mümkün kılacak idi. Kendilerine iki fasikül de tutsa, emsali uzunluk-taki maddeler dolayısıyla ve onlardan daha mühim olarak, aynen basılması lüzumunu bildirdim; esasen kısaltma yoluna gidilse de bunun derhal yapılamıyacağını, bu hazır eserden çıkarılacak yeni bir maddenin başka bir mahiyet kazanacağını ve bu maksadla da, birkaç ay daha beklemenin gerektiğini bildirdim. Tahrir müdürü Prof. Ahmed Ateş bir yandan zaman kazanmak ister gözüküyor, öte yandan böyle bir ihtilâf çıkarmakla da hakikatte bizzat zaman kaybına sebep oluyordu. Bu durum karşısında kendisine son teklif olarak medeniyet kısmı bırakıldığı ve sadece siyasî kısım basıldığı takdirde hem hacimden ve hem de zamandan tasarruf sağlanacağını bildirmiştin.

Nitekim bu kısım bir fasikülden az tutacaktı. Fakat zorluk çıkarmak gayesini güttüğü anlaşılan tahrir müdürü Prof. Ahmed Ateş, maddeyi yazmaya heveslenen Prof. Kafesoğlu ile anlaşarak medeniyet kısmına ehemmiyet verip ondan feragat edemeyeceklerini ileri sürüyor; maddenin 20 sahife teklif edildiğini ve o zaman böyle bir şeyin bahis mevzuu olmadığını unutup ve diğer maddelerde böyle bir şumullü telifin çok nâdir olduğunu düşünmüyordu. Bu noktada da anlaşma zorlaşınca maddenin artık Kafesoğlu tarafından kısa olarak kaleme alınacağını, fakat zaman darlığı dolayısıyla eserimden faydalanmasına müsaade etmemi de teklif ediyordu. Bu teklif garip olmakla beraber, kendi fikirlerime ve hukukuma saygı göstermesi şartıyla, muvafakat edeceğimi söyledim. Fakat o, yazarın bu şartı kabul edeceğini bilmediğini beyan etti. Bu durumda benim için kararları anlaşılamadı. Kendisine ya bu şartlara göre basılması veya iadesinden başka bir çare kalmadığını belirttim. Böylece neticenin ne olduğuna dair bir haber gelmeden eserimin, bir ay daha Ansiklopedide tutulduktan ve takriben üç ay ellerinde kaldıktan sonra, Ankara'ya iade edildiğini, bununla beraber daktilo edilmiş kısımların (189 sahife) aslını yanlarında alakoyduklarını 1964 Temmuz sonlarında İstanbul'a gidince öğrenmiş oldum.

İşte Selçuklu tarihi bu mâcerayı geçirdikten ve Ankara'ya döndükten sonra 20 Eylülde matbaaya verildi. Eserin siyasî tarih kısmı (S. 27-216) Ansiklopedi için hazırlanmış bulunan metnin tam kendisi olup sadece bibliyografya notları haşiyeye nakledilmiştir. Medeniyet bölümleri ise süratle genişletilerek şimdiki şekli almıştır. Maddenin sonuna konulan tenkidî bibliyografya da tafsil edilerek kitabın başına konmuş ve buradaki "Giriş" kısmını teşkil etmiştir. Eserin telif gayesi onun tasnif ve terkibine tesir etmiş, hususiyetlerine sebep olmuş ve böylece kronolojik sıraya uymıyan bahisler bile araya girmiştir. Kitabın macerasına ait bu hikâyeyi kısaca yazmanın bir sebebi de Ansiklopedi'de Kafesoğlu imzasıyla çıkan "Selçuklular" maddesinin biraz tenkidini ve bilhassa eserimizle yakın münasebetlerini meydana koymaktadır. Gerçekten esere ait maceranın bitmediği seziliyor ve bazı şayialar daha bir şeyler olacağını gösteriyordu. Nitekim Selçuklular maddesinin bir kısmı 104 üncü fasikülde basıldıktan ve 105 inci de bulunan devamı henüz çıkmadan hepsi birlikte, ayrı-basım halinde (64 sahife) intişar ettikten sonra, Ansiklopedi'ye emanet edilen eserimizin Tahrir heyetine dahil, Kafesoğlu tarafından, kendisine göre bir

metodla, kısaltılarak ve bozularak aktarıldığı bütün delilleri ile sübût buldu. İşte eserimiz basılırken Selçuklular maddesi de böyle çıkıyordu.

Gerçekten ilim âleminde emsali nâdir görülen bir cesaretle bir haksız fiil hâdisesi meydana çıkıyor ve hayret uyandırıyor. Bu fiili gizlemek maksadiyle başvuru tedbirlerin tam bir iflâsla neticelendiği, maddî ve ilmî delillerin hâdiseyi isbat edecek kuvvet ve çoklukta olduğu katiyetle anlaşılınca Tahrir heyeti müdürü Profesör Ahmed Ateş Bey'e resmî bir protestoda bulunarak, hâdiseden doğacak vahim neticelere varmadan, önce eski dostları ve Türk ilmini korumak kaygısıyla Ansiklopedi müdürünün mesuliyeti olup olmadığını sorduktan sonra imza sahibini de hatadan dönmeye dâvet ettim ve kendilerine ilim ve hayır yolunu açık tutarak bu fiilin kurbanı olmamalarına fırsat verdim. Zira makalenin sonunda, onun, eserimin müsveddelerinden faydalandığına dair bir kaydın konulması dahi meseleyi halle kâfi gelecekti. Fakat hatadan dönmeyen lüzumunu ve delillerin sübût bulduğunu anlamakta geciken bu arkadaşlarım, verilen delillerin farkında olmadıklarından, inkâr yolunda ısrar ettiler. Âkıbetin vahametini düşünerek hâdiseyi bir kayıtla kapamak imkânlarını bildirmek maksadiyle müşterek dostlara yaptığım son telkinler de bir netice vermedi. Kafesoğlu resmî cevabında yumuşak ve uysal bir müdafaa ile itiraftan kaçınırken Ahmed Ateş bir yandan arkadaşının ilmine karşı hayranlığını belirtiyor; öte yandan da pek hiddetli ve hattâ tehditli bir cevap vermek lüzumunu hissediyor ve böylece de artık bu mesuliyete katıldığını gösteriyordu. Mesulleri bu türlü cevaplar vermeğe sevk eden başlıca sebep de elde bulunan delillerden gafil bulunmaları idi. Nitekim onlar bu açık iddiamıza rağmen delillerin katiliğinden habersiz bulunuyor ve sadece eserimin ellerinde kalması ve müsveddelerin kendilerince tedkik edildiğine dair kenarlarında notların bulunması esasına dayandığımızı sanıyor ve burada da yanılıyorlardı. İşte böylece bütün iyi niyet teşebbüslerimiz muvaffakiyetsizliğe uğradıktan ve hattâ tehdit ve ithamlara maruz kaldıktan sonra Selçuklular maddesinin eserimizden aktarıldığını meydana koymak bir zaruret halini aldı. Esasen burada ciddî bir tenkidi gereken makalenin bu hüviyetini belirtmek de hem ilmî bir ihtiyaç idi ve hem de Türk ilmini bu gibi hâdiselerden korumak gerekiyordu.

Filhakika Selçuklular maddesinin imzacısı eserimizi, kendisine göre bir maharet ve metodla kısaltarak, karıştırarak, bozarak ve haşviyyat ekliyerek aktarırken ilk defa bizim tarafımızdan ileri sürülen yeni görüş ve meseleleri aynen nakletmekten kaçınmaktadır. Fakat bir yandan devrin tarihine ve meselelerine iyi nüfuz edememesi, öte yandan da iki yılda hazırlanan bir eseri takriben iki aya sıkıştırmak zorluğu ile karşılaşarak hazım ve kontrol imkânını bulamaması dolayısıyla kitabımızda ileri sürülen bütün yeni fikir ve görüşlerin bize ait bulunduğunu fark edememiş ve bazılarını da kendisine mal edebileceğini sanmıştır. Lâkin daha ziyade başlangıçta kendini gösteren bu ürkellik, malûm bir psikoloji ile, gittikçe azalmış ve Prof. Kafesoğlu'nun cesareti ve iştihası artmış ve bu sayede daha açık ve sağlam deliller vermiştir. Herhalde Tahrir müdürü ile birlikte varılan anlaşmaya göre girilen ilk teşebbüs de kitabımızın neşrinden önce davranmak ve makaleyi bir an önce basmak idi. Nitekim ilim âleminde ve bizzat bugüne kadar da Kafesoğlu'nun yazılarında hep Sancar şeklinde yazılan (Bk. Fuad Köprülü, T. M. I, s. 252) Selçuk Sultanı'nın adının Sencer şekline sokulması ve bunun Selçuklulardan sonraya bırakılıp zaman kazanılması bu sebeple olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Kafesoğlu bu makalede bu ismi artık daima Sencer şeklinde yazmıştır.

Hungaroloji tahsilinden çok sonra Selçuklular devri üzerinde çalışmağa başlayan ve bu gecikme ve ihtisas değiştirme dolayısıyla de ciddi gayretler gösteren Kafesoğlu bu çalışkanlığı sayesinde Melikşah'a dair mogonrafisi ile doktorasını ve Harizmşahlar tarihine dair eseriyle de doçentliğini kazanmıştır. Jürisinde bulunarak kendisine yardım ettiğim gibi o da raporumdaki tavsiyelere uyarak bu eserini neşrederken daha iyi bir şekle sokmuştu. İşte Kafesoğlu bu neşriyatı ile kendisini tanıtmıştır. Onun çalışmaları hakkında kitabımızın "Giriş" kısmında verdiğimiz hüküm çok ölçülü olmakla beraber yine de lehinde yazılmıştı. Tahrir heyetinde bulunması sebebiyle benden daha fazlasını beklemesi ve bizzat bunu ifadesi yersiz idi. Gerçekten bu müspet gayret ve çalışmalarına rağmen Kafesoğlu ilmî araştırmalarında hiçbir zaman derinliklere inememiş; mühim tarihî meseleleri meydana koymak ve halletmekte ciddi bir muvaffakiyet gösterememiş ve umumî mânasiyle bir nâkil veya toplayıcı (*Compilateur*) olmaktan pek ileri gidememiştir. Türkiye'de ilmî tenkitler kifayetsiz olmakla beraber ortada bulunan neşriyatı bu hükmün ilmî mahiyetinden ve doğruluğundan kimsede bir şüphe bırakmaz. Yazılarında umumî ve

hissî hükümler kendini göstermekte, ciddi kaynak ve tedkikler yerine muahhar ve kıymetsiz olanları birbirine karıştırarak daima metod ve tenkit kifayetsizliklerine rastlanmaktadır ki, zaten bu hususlar ortaya konulmuştur (Bk. Mehmed Köymen, *Bellekten* LXVIII, s. 557-604).

Filhakika cevabına göre Selçuklu tarihi üzerinde ihtisas yapmakla ve tanınmakla öğünen ve Ahmed Ateş'in de resmî yazısında hayranlığına mevzu teşkil eden Kafesoğlu maalesef bu devir tarihinin çok sathında kalmış ve hattâ umumî bilgilerden bile mahrum bulunmuştur. Esasen daha ileri bir ilmî derecede olsa idi başkasının eserinden aktarmanın kurbanı olmazdı. Selçuk tarihi hakkındaki durumu münasebetiyle sadece birkaç misal vermek kâfidir. Gerçekten Selçuk tarihi mütehassısınin Oğuz yabgularının merkezi Yengi-kent şehrini Aral-Hazar denizleri arasında ve Selçukluları da Aral gölü şimalinde göstermesi ve meselâ bu maksatla Barthold'un veya Zeki Velidi Togan'ın Türkistan haritalarına ve eserlerine bakmamış bulunması doğrusu şaşılacak bir hâdisedir (Bk. *Selçuklular maddesi*, s. 354b., 355). Yazarımız "*Selçuk'un oğulları ve torunları*" adlı bir makale neşretmiş olmasına rağmen bu oğul ve torunları tesbit ve teşhis gibi basit bir araştırmada bile muvaffak olamamış; Selçuk'un oğlu Mûsa'nın Türkçe İnanç, Sancar'ın islâmî Ahmed adlarını taşıdıklarını, Yınal'ın unvan değil bir isim olduğunu, İbrahim'den önce babası Yusuf (Selçuk'un oğlu)'un Türkçe adı bulunduğunu da ancak eserimizi kullandıktan sonra anlayabilmiş ve bu makalesinde eski hatalarını düzeltmiştir. Bununla beraber o Selçuk'un Yunus adlı beşinci oğlu ve ondan Er-basgan (El-basan) adlı bir torunu olduğuna dair görüşümüzü iktibastan sakınarak diğer aktarmalarını kendisine mal etmeği düşünmüş ve bu sebeple de eskiden *Er-sığın* tarzında yazdığı Selçuk'un torunu ismini de, aynı endişe ve keyfilikle, burada *Er-sığın* şekline sokmuştur (*Selçuklular maddesi*, 357a, 359a; Ayrı-basım, 466, şecere cedveli; *Selçuk'un Oğulları*, TM, XII, 120, 121, 129). Selçuklu tarihi mütehassısı, bu maddede de, kadîm bir Oğuz yurdu olan "Sırderya kenarında Türk şehirlerinin mevcut" olduğunu keşfeder ve bunu da Maveraünnehr'in Türklüğüne bir delil sayarken nasıl malûmları meçhule çevirdiğini veya hükümlerini ne derece havada bina eylediğini göstermiştir (Ayrı-basım, s. 33a). O, Arslan Yabgu'nun Buhara civarına göçtüğü zaman Tuğrul ve Çağrı Beyleri hâlâ Cend civarında sanıyordu (Köprülü Armağanı, s. 259). Selçuk tarihi mütehassısı Selçukluların başlangıçları ile yurtları hakkında umumî

bilgilerden dahi mahrum bulunmakla doğrusu ihtisas derecesini pek güzel belirtmiştir. Onun bu durumunu teyit etmek maksadiyle neşriyatından daha başka misalleri çoğaltmağa lüzum kalmadan bu makalesine kitabımızı nasıl aktardığına ve bu işi başarabilmek için ne gibi yollara başvurduğuna, bu yolda ne türlü deliller bıraktığına geçebiliriz. Bununla beraber bu hususta karşılaştığımız yığınla misalleri burada sıralamayacak ve bu uzun işi her halde gerekirse başka bir yere bırakarak en göze çarpan delilleri meydana koyacağız.

Zoraki şerikimiz daha Selçuklular maddesine başlarken, hattâ bölüm ve başlıkları korken de bizim tasnif ve terkip usullerimizi takip etmiş ve kitabımızdaki birçok yeni fikir ve meseleleri bazı nakil ve tadillerle makalesine geçirmiştir. Nitekim “Selçuk” adının telâffuz, menşe ve mânası üzerinde verdiğimiz bilgi ve kaynakları bazı değişikliklerle alırken son vardığımız hükmü benimsemekten çekinmiş ve bu sayede ve bu ayrılıkla, hiç olmazsa, hazır malûmata sahip olacağını düşünmüştür (Bk. *Bizim Selçuklular tarihi*, s. 27-28; *madde*, s. 353). Selçukluların Buhara civarına gelişlerini ve Oğuz göçlerini kitabımıza göre kısa, fakat doğru olarak nakleden Kafesoğlu, bugüne kadar bütün ilim adamlarının bu muhaceretin 992’de olduğuna dair fikirlerini red edip bu yıldan önce vukubulduğuna dair yeni görüşün bize ait olduğunu anlayamadığından, ister istemez, bu tedkikin sahibini veya aktardığı eserimizi ifşadan kurtulamamıştır. Gerçekten bizim kaynak ve tedkikler arasında W. Barthold’u gören Kafesoğlu bu fikrin bu âlime ait olduğunu sanarak onu zikretmesi bir intak-ı hak olmuş ve böylece kendisini ele vermiştir. Aktarmacı yazar, şüphesiz bundan önceki neşriyatında olduğu gibi burada da Barthold’u okuyabilse idi bu hataya düşmez ve ciddî olmayan hareketine dair bu misali vermezdi (Kırş. *Selçuklular*, s. 41; *madde*, s. 356a).

Oğuzların Selçuklulardan önce Horasan gazileri ile birlikte Anadolu gazalarına katıldıklarına ve Çağrı Bey’in bu istikamette yaptığı ilk akının bu anane ile ilgili bulunduğuna dair tedkik de bize ait olup (*Selçuklular*, s. 47-48) bu fikrin kimin olduğunun farkında bulunmayan Selçuk tarihçisi meslektaşımız bu hususta çok ağır bir muvaffakiyetsizliğe uğramış ve bu sayede de açık bir delil ile bize yardım etmiştir. Gerçekten bizden yaptığı iktibas gizlemek maksadiyle verdiğimiz kaynaklardan İbn Miskveyh’in kroniğini ve Siyaset-nâmeyi hazfederken bu fikrin başlıca dayanaklarını kaybettiğini düşünememiş ve burada yakalanmıştır (*Madde*, s. 358b). Onun Köprülü

armağanında bu hususla alâkalı makalesinin bu bilgiden mahrum bulunması da kayda şayandır.

Yabgulu'lar meselesi bugüne kadar mevcut olmamış ve kaynakların *Nâvekiye* şeklinde kaydettikleri muamma bir türlü anlaşılammış olup onu eserimizde bir bahisle meydana koyup hallettiğimiz gibi etnik mahiyetlerini ve Selçuklularla münasebetlerini de aydınlatmış bulunuyoruz (*Selçuklular*, s. 120-123). Maddenin imzacısı şimdi hiç görülmemiş bir Yabgulu adını bizimle birlikte keşfetmekle bu aktarma hâdisesi hakkında güzel delillerden birini daha bahşetmiştir (*Madde*, s. 360a). Alp Arslan'ın tahta çıkışına yardım eden ve Kazvin Beyi olan Selçuk'un torunu Er-basgan (El-basan)ın tarihî şahsiyeti ve faaliyetlerini de ilk defa bu eserimizde meydana koyuyoruz (*Selçuklular*, s. 120). Kafesoğlu bu tedkik ve görüşümüze de katılmış ve bizden aldığı gizlemek maksadiyle de, sadece, Er-basgan adını kendisine göre Er-Sigun şekline sokarak meseleyi halletmiş ve kurnazlığını göstermiştir (*Madde*, s. 367b). Onun Çağrı Bey'in Anadolu akını hakkında yazdığı makalede, Mükrimin Halil Yınanç'dan alarak, verdiği 1016 yılını bu sefer bırakıp bize göre 1018 yılını tercih etmesi de dikkate şayandır ve bununla ya kendisine ve eski mehazına artık itimadı kalmadığını veya bize uyarken eski makalesini unuttuğunu belirtmiştir (*Selçuklular*, s. 48; *madde*, s. 358; *Köprülü Armağanı*, s. 263).

Selçuklular ile Yengi-kent Oğuz Yabguları arasındaki münasebet ve mücadeleler de Selçuklu tarihinin başlangıcı olarak çok mühim olduğu kadar çok karanlık bir safhayı teşkil ediyordu. Kitabımızda kroniklere akseden birkaç kayıt ile destanî (*Oğuz-nâme*) rivayetlerden faydalanarak bu safhayı oldukça aydınlatmış ve Selçukluları, Cend bölgesinden püskürterek, Mavearünnehr'e göçmelerine sebep olan Oğuz Yabgusu bir Baran'ın olduğunu ve torunu Şah-melik'in Selçukluların amansız düşmanı olarak Cend'de yerleşmiş bulunduğunu izah etmiştik. İşte ortak meslektaşımız bu neticeleri de kısaltmak ve bozmak suretiyle makalesine geçirmiştir (*Selçuklular*, s. 42-44; *madde*, s. 2 59).

İbrahim Yınal'ın 1048'de Bizanslılara karşı kazandığı Kaputru zaferini, bugünkü mukabili dolayısıyla Hasan Kale zaferi olarak göstermiş ve adlandırmıştık. Kafesoğlu bugüne kadar mevcut olmayan bu isim ve mevkii de bize göre yazmak suretiyle mânalı bir işaret daha vermiştir (*Selçuklular*, s. 76-77; *madde*, s. 365a). Melikşah hakkında müstakil bir eser ve sonra da bir makale yazan Kafesoğlu Alp Arslan'-

ın Melikşah'ı veliahd ve diğer oğullarını türlü eyaletlere Melik olarak tâyinlerine dair veremediği malûmatı bu sefer bizden alarak Selçuklular maddesine geçirmiş ve böylece bu mevzuda da birden geniş bir bilgiye sahip olmuştur (*Selçuklular*, s. 106-108; *madde*, s. 368b). Buna rağmen yine bu malûmatı ihtiva etmeyen kendi eserini mehzaz göstermeğe cesaret etmiştir (*Melikşah devri*, s. 14). Alp Arslan'ın Ani fethine dair tedkikimizi aktarırken de sadece bizim "*Fetihnâme*" kaydımızı "*Beyannâme*" (?) gibi mânasız bir kelime değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır (*Selçuklular*, s. 105; *madde*, s. 369). Irak Selçukluları Sultanı Mesud ile Halife arasındaki savaş hakkında verdiğimiz bilgileri kendisine mal ederken de, kaynaklardan tanımadığı, Abdu'l-celil Kazvinî'yi çıkarmak ve İmâdü'd-ddin İsfahani'nin sahife numarasını tercümesi numarası göstermekle meseleyi halletmiştir (*Selçuklular*, s. 184; *madde*, s. 376a). Gürcülerin Kıpçak'larla münasebetlerine, sıhriyet kurmalarına ve Selçuklulara karşı onlarla birlikte askerî hareketlerine dair tedkikimizi aynı maharetle makalesine geçirmiş; bugüne kadar görmediği kaynaklardan bir kısmını atmış ve yerlerine muahhar ve lüzumsuzları koymak suretiyle yanıltıcı bir temlik muamelesi yapmıştır (*Selçuklular*, s. 169-170; *madde*, s. 375a).

Türkiye Selçukluları ve hususiyle kuruluş devri hakkında hiçbir araştırmaya sahip bulunmayan yazar bu sahada da bize ait tedkikleri naklederken bazı yerlerde tarafımızdan düzeltilen Mükrimin Halil Yınanç'ın hatalarını kasden tekrarlamış ve böylece hem ilmî ahlâk ve mesuliyet duygusundan uzak bulunduğunu ve hem de aktarma marifetini göstermiştir. Bu kısımda Sultan Mesud devrini bir misal olarak belirtmek yerinde olur. Filhakika Sultan Mesud hakkında henüz bastırmadığımız bir tedkikimizden başka bir araştırma mevcut değildir. Bu eserimizde ona ait kısmı bu tedkikten hulâsa ederken çeşitli kaynaklarını göstermek mümkün olamamıştır (*Selçuklular*, s. 205-208). Ortak meslektaşımız burada da bizi takip etmiş ve tabiiyle kaynak gösteremediği için de bu tedkikin nereden geldiğini karanlı bırakmıştır. Bu hazır tedkike rağmen ortağımız mevzua o kadar yabancıdır ki, 1104'de ölen Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi'yi oğlu Emîr Gazi yerine 1134'e kadar yaşatmış ve böylece anlamadığı ve bilmediği bir devri kısaltırken bile hazımsızlığa uğramıştır (*Madde*, s. 380). Esasen bu hanedanın şeceresi ve başlangıç devri bugüne kadar öyle karışık bir mesele olarak kalmıştır ki, merhum Mükrimin Halil Yınanç'ın himmetlerine rağmen henüz aydınlığa erişilmemişti. Bu hu-

susta yaptığımız bir tedkik ile bu meseleler tamamiyle halledilmiş ve bazı neticeleri de eserimizde verilmiştir. Biz bu vesile ile ve bu eserimizde verdiğimiz bazı mühim kayıtlara rağmen (Meselâ bk. *Selçuklular*, s. 19-22, 203-206) Kafesoğlu'na kabiliyetini isbat için bu mevzuu tedkik etmeğe ve altundan çıkıp çıkamayacağını isbat maksadiyle böyle bir imtihana dâvet ediyoruz. Gariptir ki, yazar bu devir hakkında bizi takip edip Sultan Mesud'un Danişmend'li Emîr Gazi'nin himayesinde bulunduğunu doğru olarak naklettikten sonra da kontrolü kaybetmiş ve Gümüştekin ile Emîr Gazi'yi birbirine karıştırmıştır.

Siyasî tarih hakkında hazır tedkikleri kısaltırken bile kontrolü kaybeden ve hatalara kurban giden Kafesoğlu'nun bugüne kadar anlamadığı medeniyet ve medeniyet tarihine girişmesi akla gelmezken bu makalesiyle birdenbire Selçuklu devri içtimaî, kültürel ve iktisadî meselelerine nüfuz etmiş gözükmesi ve bahisler yazması doğrusu tekâmül kanunlarını da aşmakta ve makalenin yarısını teşkil eden bu kısımların da menşeiini düşündürmektedir. Fakat yazar aktarmada ilerledikçe, malûm psikolojik davranışla, daha fazla cesaret ve iştiha göstermiş ve bu sebeple de fikir ve görüşlerimizi daha rahat aktararak daha bol ve sağlam deliller verip bize yardımda bulunmuştur. Bu netice bir yandan bu kısımların hazmında uğradığı sıkıntı, bir yandan zaman kazanmak için gösterdiği isticâl, öte yandan da maksadı gizlemek maksadiyle koyduğu haşviyat ve asılsız bibliyografya ile meydana çıkmıştır. İmza sahibinin en fazla uğraştığı Melikşah devri üzerinde göze çarpan misaller hususî bir ehemmiyet kazanmakta ve bu kısma bununla başlamamız gerekmektedir.

Türklerin bütün Orta-çağlar boyunca bir cihân hâkimiyeti mefkûresine bağlı bulduklarını "*Türkler ve İslâmiyet*", "Orta-çağ Türklerinde Cihân hâkimiyeti mefkûresi" (İngilizce neşredilmiştir) adlı araştırmalarımızdan sonra bu kitabımıza da Selçukluların ve hususiyile Melikşah'ın bu şuûr ve düşüncesi hakkında yeni tedkik ve görüşlerimizi meydana koyuyoruz (*Selçuklular*, s. 87-88, 137-138, 156, 306-312). Melikşah hakkındaki kitabı ve son makalesinde böyle bir meselenin farkında bulunmayan cesûr hissedarımız Selçuklular maddesinde şimdi "Selçukluların Cihân hâkimiyeti fikri" başlığı altında yeni yani bize ait bir görüşe ve fikirlere sahip olmuş; Melikşah'ın "dünya hâkimiyeti emelinde" bulunduğunu kavramış ve hattâ Yavuz Sultan Selim adı ve mukayesesiyile birlikte (*Selçuklular*, s. 137) bu hu-

sustaki ana fikirlerimizi, başlıklarımızı aktarmış ve böylece de bize daha açık deliller vermiştir (*Ayrı-basım*, s. 40; *madde*, s. 373a, 377b). O, Sultan Sancar'ın Cihân hâkimiyeti şuûrunu belirten düşüncelerini de kitabımızın başka bir bahsinden buraya nakletmiş, bu emek ve terkibi de üzerine almıştır (*Selçuklular*, s. 173-176). Bununla beraber biz Nizamü'l-Mülk'ün "Sultan âlemin Efendisi ve sahibidir" ifadesini bu düşüncenin bir in'ikâsı saydığımız ve eski Türk kağanlarının kendilerini milletin babası (*Velâyet-i Pederâne*) sayan kadim telâkkilerinin bir devamı gösterdiğimiz halde makale sahibi bunu kavrayamamış veya bizden ayrılarak ifadeyi ters bir mânada kullanmıştır (*Ayrı-basım*, s. 35b 45a).

Kafesoğlu aktarmağa devam ederken artık bize ait başlıkları kopya etmekten bile bir endişe duymamıştır. Meselâ kitabımızdaki "Selçuklu Devleti'nin bünyesi ve karakteri" başlığı "Selçuklu Devletinin vasfı ve bünyesi" şekliyle aktarılmış ve muhtevası da bu bahis ile diğer bahislerimizden kısaltarak aldığı malûmatla vücuda getirilmiştir (Kırş. *Selçuklular*, s. 217-233; *Ayrı-basım*, s. 34, 45). Selçuklular devletinde kadınların ve atabeklerin rolleri ve İmparatorluğun siyasî parçalanmasında tesirleri hakkında yazdığımız bahisleri de, başlıkları ile birlikte, fütursuzca makalesine almıştır (*Selçuklular*, s. 221-223; *Ayrı-basım*, s. 36b-37a, 45b). Bu bahislerin kaynakları eserimizin siyasî tarih bölümünde, yeri geldikçe verilmiş olduğundan yazar, ara-sıra, bu kayıtları da ihmal etmemiş ve eklediği alâkasız bazı bilgilerle de bu kısmı kendisine mal etmeğe uğraşmıştır.

Eski Türk devlet anlayışı ve feodal siyasî bünyesi de Selçuklulara intikal ettiğinden Selçuk sultanları Sasanî İran ve Bizans hükümdarları gibi mutlak bir kudrete ve istibdada sahip bulunmayıp, sadece aristokrat Türk beyleri üzerinde, bir derece farkıyla, en yüksek otoritenin mümessilleri idiler. Eserimizde ve eski araştırmalarımızda F. Köprülü ile başlayan bu hususu, sık-sık, tekrarlamış ve devletin Gök-Türkler ve Karahanlılardan Osmanlılara kadar hanedan âzasının müşterek mahî sayılarak devam ettiğini belirtmiş; Tuğrul Bey'den itibaren girişilen merkezîyetçi faaliyetlerin feodal bünyeyi değiştirmedeğini, iktâ idaresinin de bu feodal bünyeye göre kurulduğunu, yalnız Türkiye Selçuklularında, büyük askerî iktâlara müsaade edilmemek suretiyle, bir feodalleşmeye rastlanmadığını etraflıca izah etmiştik (*Selçuklular*, s. 62-63, 218). Bu mevzu ve meselelerde de hiçbir emek ve

sermayesi bulunmayan Kafesoğlu burada da hazır malûmatı toplamış; İbrahim Yinal'ın Nîşâpûr'a girerken söylediği sözleri bizden iktibas etmiştir (Krş. *Selçuklular*, s. 56; Ayrı-basım, 34a, 35). Eski Türk kağanları, Karahanlı hükümdarları ve Selçuklu sultanlarının *Velâyet-i Pederâne* sıfatıyla halka verdikleri umumî ziyafetler (*toy*, şö-len) ve bu ziyafetlerde eşyanın yağmalatılması (*Hwân-i Yağma*) ananelerine dair tedkiklerimiz de yazara mahsus metodlarla kendisine mal edilmek istenmiştir (*Selçuklular*, s. 138, 150-154, 180; Ayrı-basım, s. 37; F. Köprülü, *Türkiye tarihi*, s. 173).

Selçuklularla başlayan yeni devrin Türk-İslâm müesseseleri ve kültürü ile nasıl imtizac eylediğine, İslâm medeniyetinin maddî kudret yanında bu mânevî unsurlar ve anelerle ne şekilde temayüz edip yeni bir safhaya ulaştığına dair fikir ve araştırmalarımız da bu kitabın başlıca hususiyetlerinden biridir. Selçuk tarihi mütehasısı meslektaşımızın bugüne kadar asla düşünmediği, alâka duymadığı ve uğraşmadığı bu meseleleri birden tedkik mevzuu yapması ve bizimle muvazi neticeler elde etmesi de ancak ya bir kehanetle veya eserimizi aktarmakla mümkün olabilirdi (Bk. Ayrı-basım, s. 35, 37).

Vaktiyle "*Türkler ve İslâmiyet*" ve "*Selçuk hükümdarları ve gayr-ı müslim tebaaları*" (Fransızca) adlı araştırmalarımızda ve şimdi de bu kitabın türlü yerlerinde Türklerin Gök-Türkler, Uygurlar ve Hazarlar zamanında olduğu gibi Selçuklular ve Osmanlılar zamanında da yabancı din ve kavimlere karşı çok müsamahakâr ve adil davrandıklarını, böylece hâkimiyetlerini sağlam esaslara dayandırıp sürekli ve yaygın bir kudret kazandıklarını izah etmiştik (*Selçuklular*, s. 230-232, 256-258). Kafesoğlu zaman bulsa ve eski araştırmalarımızı kaydetse idi bu eserimizden yaptığı aktarmaları biraz gölgeleyebilirdi. Bununla beraber bu hazır araştırmalar bile kâfi gelmemiş ve umumî bilgi eksikliği Selçuklularda görülen bu geniş dinî müsamahayı "*Lâiklik?*" mefhumıyla karıştırmasına sebep olmuştur (*Ayrı-basım*, s. 39). O yine aynı acemilikle "Sultan Alp Arslan ve Melikşah'ın gayrî müslimlere karşı olan "*Pederâne tutum*"u (?) ve bu "*tutum*" un yalnız Hıristiyanlara karşı bulunduğunu yazarken de ne kadar ters bir anlayışa ve ifadelere sahip bulunduğunu, anlayamadığı mevzuları aktarmakta ne derece bir perişanlığa düştüğünü göstermektedir (*Ayrı-basım*, s. 52).

Selçukluların Oğuz muhaceretini Anadolu'ya sevk siyasetlerine dair araştırmalarımızdan da çok hoşlanmış ve bu hususa dair fikirlerimizi aktarırken de bize güzel bir vesika bırakmıştır. Biz Anadolu'

nun Türkleşmesinde bir Bizans İmparatoru'nun Hıristiyan halkı Balkanlara naklettiğine dair Süryani Mihael'in bir kaydını da ehemmiyetle belirtmiştik. Bu mühim meseleyi ve kaynağı görmüş gibi davranan Kafesoğlu bu vesikayı da aynı zamanda bizimle birlikte nakletmiş; fakat verdiğimiz sahife numaraları yerine başkalarını göstererek tekrar yakalanmıştır (*Selçuklular*, s. 196; Ayrı-basım, s. 42b. yine bk. *Selçuklular*, s. 67-73, 195-198; Ayrı-basım, s. 41-43). İslâm dünyasına ve Anadolu'ya vukubulmakta olan bu muhaceretle ilgili olarak Sultan Sancar'ın mağlubiyeti ve daha sonra Moğolların zuhuru ile yeni Türk göçlerinin de başladığını bizi takiben keşifte kusur etmeyen ortağımız "işte Selçuk İmparatorluğu'nun bir tehcir ve iskân siyaseti olarak tatbika başladığı Türkmen göçleri" (?) fikri de bize ait olup (*Selçuklular*, s. 69) muhteva bozularak ve Türkçe perişan edilerek nakledilmiştir. Bu aktarmada dikkate şayan bir delil de Türkiye adıdır. Filhakika biz türkleşen Anadolu'ya XII. asırdan beri lâtın kaynaklarının artık *Romania* (İslâm müelliflerince *Rûm*) değil *Turkia* adını verdiklerini meydana koyduktan sonra (*Selçuklular*, s. 259) imza sahibi bu câzip bilgiyi de kenarda bırakmamış ve II. Kılıç Arslan (doğrusu babası Mesud) zamanında Türkiye adının mevcut olduğunu keşfetmiş ve muahhar bir iki kompilyasyona dayanarak bu fikri de bizden kendisine aktarmıştır (Ayrı-basım, s. 42b-43a). Son Irak sultanları ile halifeler arasında başlayan cismanî hâkimiyet mücadeleleri hakkındaki tedkikimizi de bir kısaltma zahmetiyle makalesine geçirmiştir (*Selçuklular*, s. 185-189; Ayrı-basım, s. 45).

Hazır bir eseri el altında bulundurduktan sonra Selçuk devri iktisadî meselelerini de kenarda bırakmamak kaçırılması câiz olmayan bir fırsat idi ve bu eserin neşrinden önce davranmak imkânı da var idi. Nitekim bu güne kadar bu mevzu ve meselelerin dışında kalmış, onlara girişme heves ve kabiliyetini göstermemiş olan ortak meslektaşımız Büyük Selçuklular ve hususiyle Türkiye Selçukluları devrinde iktisadî ve ticarî faaliyetlere, yeni usul ve müesseselere, para iktisadiyatına, sanayi, idhâlât ve ihracata, şehirlere, servet terakümüne ve içtimaî hayata dair tedkiklerimizden kendisine göre toplu bilgiler vermiştir (*Selçuklular*, s. 247, 257, 260 ve devamları). Melikşah zamanında Büyük Selçuklular bütçesinin bugünkü paramızla 30 milyar tuttuğunu hesaplamıştık. Kafesoğlu biraderimiz bizi takip etmediğini göstermek maksadiyle bu rakamı 25 milyara indirmek istemiş; fakat bu mefhumlara nüfuz edemediği için, acele ile, bunu 225 milyar yap-

muş ve sonra da tekrar hazımsızlığa uğrayarak, kendisine göre keyfi bir hesaplama astronomik bir rakam olarak 500 milyara çıkarmış ve böylece ilmî mesuliyetsizliğine dair yeni bir misal daha vermiştir (Kırş. *Selçuklular*, s. 247; Ayrı-basım, s. 49). Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurt'un para siyasetine dair kayıtlarımızı da bize bırakmak istememiştir (*Selçuklular*, s. 190; Ayrı-basım, 50).

II. Kılıç Arslan zamanından beri Anadolu'da başlayan süratli iktisadî ve medenî inkişaf, Türkiye sultanlarının ticarî siyasetleri, askerî seferlerini de bu gayelere yönelterek Akdeniz ve Karadeniz limanlarını fethetmeleri hakkında eski çeşitli neşriyatımız yanında bu eserimizde de gereken bilgiler verilmiş ve daha esaslı malûmat ve görüşler "*Orta-çağda Türkiye iktisadî tarihi*" adıyla neşredebileceğimiz esere bırakılmıştır. Bu sahada da bizimle muvazi bilgiler veren Kafesoğlu bu münasebetle de müşkül bir duruma düştüğünü fark edemiştir. Nitekim Anadolu'nun iktisadî yüksekliği hakkında bu ülkenin Avrupa'da "*efsanevi*" zenginliklerle tanındığına dair kayıtlarımızı da aynen makalesine geçiren Kafesoğlu biraderimiz burada da derhal yakalanmıştır. Zira bu hususta verdiğimiz kaynakları ne görmüş ve ne de okuma imkânına sahip olmuştur. Halbuki o sıkıntı ile karşıladığı bu kaynakları atıp yerine birtakım malûm meskûkât araştırmalarını koyarken bunlar da bu türlü bilgi ve kayıtların bulunmamasına asla aldırış etmemiş ve aktarma ile birlikte ilmî mesuliyetsizliğine dair yeni deliller vermiş; böylece yanıltma gayreti iflâs eylemiştir (Kırş. *Selçuklular*, s. 274 - 276; Ayrı-basım, s. 50a - 51a).

Selçuklular maddesi imzacısı devrin fikir ve sanat hayatına da merak salmış; Kılıç Arslan zamanında dinî ve felsefî meselelere ve hür düşünceye ehemmiyet verildiğine, Selçuklu devri dinî müsamahasının tasavvufun inkişafına yardım ettiğine, Muhyiddin Arabî ve Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin bu muhitlerde faaliyette bulduklarına ve nihayet eski Şamanî inanışların bu suretle tasavvufî tarikatlere girdiğine dair Köprülü'ye ve bize ait araştırma neticelerini de bu kitapta hazır bulmuş ve böylece "Anadolu'nun mânevî ve ruhî vasfını ortaya koyduğunu" (?) sanmıştır. Baba İshak (Baba Resûl) ile başlayan dinî ve içtimaî Türkmen hareketini de aynı tekerrür eden tesadüfle bizim gibi anlamıştır (*Selçuklular*, s. 257 - 259; Ayrı-basım, s. 53a - 53b). Tasavvufta musiki ve *Semâ*'ın ehemmiyetini ve Şamanî tesirlerini belirten görüşlerimizi de aynı mesuliyetsiz davranışla M.R. Gazimihal ve S. Arel'e atfederken de bu hususta esas fikirlerin bize

değil F. Köprülü'ye ait olduğunu kavrayamamış ve verdiği bu eserlerin bu düşüncelerle münasebeti olmadığına aldırış dahi etmemiştir (*Selçuklular*, s. 298 - 300; *Ayrı-basım*, s. 52b, 60a, 60b.).

Kılıç Arslan zamanında, Konya'da Kamededdin bahçesinde, mermer heykeller bulunduğu dair Herevî'den ilk defa meydana koyduğumuz mühim bir kaydı da kaynağı atarak bizden alan yazar (*Selçuklular*, s. 291; *Ayrı-basım*, s. 52a), mimarî sahasını da boş bırakmamış; Melikşah'ın İsfahan'da inşa ettirdiği büyük Mescid-i Cum'a'yı da Mescid-i Câmi yapmış; Sultan Sancar'ın türbesi hakkında topladığımız geniş tarihî malzemeyi de aynı metodla almıştır (*Selçuklular*, s. 286; *Ayrı-basım*, s. 59b, 60a). Yazar tarafından bu güne kadar kullanılmıyan ve hattâ Ansiklopedide misafirliği esnasında müsveddelerin kenarında tereddüt işaretleriyle karşılaşan "*Türkiye Selçukluları*" tâbiri de bu makalede makbul sayılmış ve artık bu tâbiri kullanarak eserimize alışkanlığa dair güzel bir misal verilmiştir (Bk. *Selçuklular*, s. 259). Eski araştırmalarımızda işlenen ve bu kitapta da kısaca yer alan Selçuk kervansarayları da ehemmiyetiyle kavranılmış; fakat Kafesoğlu bu diğer hazır bulunduğu bilgilerin nereden geldiğini belirtmemiştir (*Selçuklular*, s. 262 - 264; *Ayrı-basım*, s. 50a).

Sultan Sancar devrinde kendi namına yazılıp bize kadar gelmeyen eserler arasında *Sancar-nâme*, *Siyer-i futûh Sultan Sancar* ve *Mefâhiru'l-Etrâk* adlı eserlerin mevcudiyetini de şerikimiz ilk defa bizimle birlikte ve aynı zamanda meydana çıkarmış; fakat bizim bunlara dair verdiğimiz kaynaklarını hazfetmiştir (*Selçuklular*, s. 2; *Ayrı-basım*, s. 57b - 58a), ki yeni buluşlara dair bu tesadüfler veya kehanetler karşısında hayret etmemek imkânsızdır. Selçuk devrinin medeniyet tarihi bakımından ehemmiyetine dair ilk defa ileri sürdüğümüz yeni bir görüş de "*Selçuklular ve Avrupa medeniyetinin doğuşu*" adlı bahis içerisinde tedkik edilmiştir (*Selçuklular*, s. 321 - 322). Zoraki hissedarımız bu bahis ve görüşde de artık bizi yalnız bırakmamakta ve '*Dünya tarihi ve Selçuklular*' başlığı ile bu mevzua girerken bizden aldığı bazı fikirleri sakat fikirler ve ilâvelerle karıştırmaktadır (*Ayrı-basım*, s. 5 ob-61a).

Selçukluların karalarda eşkiya ve denizlerde korsan baskınlarına karşı tüccarların zararlarını hazineden tazmin suretiyle bir türlü devlet sigortası tatbik ettiklerini, bunun ticareti teşvik siyasetleri bakımından ileri tedbirlerden biri olduğunu ve XV. asırda İtalya'da

hukukî bir akid olarak meydana çıkan sigorta müessesesinin de bu menşeden geldiğini eski neşriyatımızda ve bu eserde izah etmiş bulunuyoruz (*Selçuklular*, s. 234 - 325). Bu fikirlerimizi de kendisine mal etmeğe çalışan Kafesoğlu bir yandan eski neşriyatımızı unutmakta; daha doğrusu bilmemekte veya acele ile şaşırınıp bulunmakta; öte yandan verdiği mehazlarda bu hususla ilgili hiçbir şeyin bulunmaması ve meskûkât kataloglarının da asla bir işe yaramaması cihetlerine aldirmamakta ve böylece çok basit bir yaniltma yoluna saparak bütün sırları ifşa etmektedir (Ayrı-basım, s. 49, 50, 61a).

Göçebe türklere mahsus çadır - hamam hakkında meydana koyduğum bir hakikati de aktarmakla Kafesoğlu verdiği delillere bir yenisini daha eklemiştir. Gerçekten göçebeler arasında kullanılan bu çadır - hamam (*çerge*) Balkanlarda Şamanî Türkler vasıtasıyla Bizanslılara da geçmiş ve imparatorlar tarafından seferlerde taşınımıştır. Bu husus Bizantinistlerin tedkikleri ile malûmumuzdur. Çadır - hamamın Oğuzlar tarafından Anadolu'ya getirildiğini ve Alâeddin Keykubad tarafından *Hamâm-i seferî* adıyla seferlerde kullanıldığını, Harizmşahlarda da eski Türkçe *Çerge* adını muhafaza ettiğini ilk defa ilim dünyasına bildirmek imkânını buluyoruz (*Selçuklular*, s. 254). Kafesoğlu bu malûmatı da, kaynaklarımızı kaydetmeksizin, aktarmış ve böylece nereden aldığını belirsiz bırakarak isbat işimize yardım etmiştir. Selçuk ordularında meydana çıkan çadır - hastahane de bu mahiyette bir Türk müessesesi olarak vücut bulmuş ve imza sahibi onu da makalesine geçirmiştir (Ayrı-basım, s. 48b). Makale yazarı kadîm bir Türk yurdu olan Sır-derya boylarında Türk şehirleri bulunduğunu keşfettikten sonra bu cazip delili (?) bizim Maveraünnehr'in türkleşmesine dair araştırmalarımıza ilâve eylemiştir (Ayrı - basım, s. 33b, 44a). Aynı aktarma yoluyla Horasan'ın Türklerle münasebetine dair Arap mütefekkeri Câhiz'in sözlerini nakletmiş ve bu ülkenin ticarî ehemmiyetini de bize göre belirtmiştir (*Selçuklular*, s. 349 - 350; Ayrı-basım, 33b - 34a).

Yeni görüş ve meselelerin aktarılması ne kadar müşkül ise siyasî tarihe ve vakalara dair yapılmış hazır bir araştırmanın aktarılması da o derece kolaydır. Bu sebeple yukarıda verdiğimiz delilleri bu kısımda bulmak daha zordur. Bununla beraber Kafesoğlu siyasî tarihe dair tedkiklerimizi de naklederken küçük zahmetleri bile göze almış ve bu münasebetle kitabımızda bulduğu kaynakların bir kısmını silmek ve bazen onların yerine muahhar ve lüzumsuzlarını eklemek

suretiyle bu teşebbüslerini gizlemeğe çalışmıştır. Fakat bazen bu sildiği kaynaklar dolayısıyla aktardığı metnin delil ve dayanaklarını yok ederek kendisini ele vermiştir. Eserimizde çok kullanılmış olan İbnü'l-Esîr'i her yerde bizim verdiğimiz sahife numaraları ile göstermek şüphe uyandıracak ve aynı baskı ve sahifelerin tekrarı doğru olmayacaktı. Bütün bu cild ve sahifeleri başka bir baskıya göre tahkik etmek de bir zaman ve emek işi idi ve makalenin bizim eserden önce acele bitmesi gerekiyordu. İşte bu durum Kafesoğlu'nu kendisine göre bir çare bulmağa zorladı ve sahife numaraları yerine vak'a yıllarını kolaylıkla kondurdu. Lâkin bu usulün ancak varak ve sahife numarası bulunmayan yazmalar için muteber olduğuna aldırınmamış ve bu hususta mukadder bir suali düşünmemiştir.

Böylece Selçuklu tarihimizin siyasi kısmı hususiyile çok karanlık kalan ve uzun bir tedkik isteyen Tuğrul Bey ve Alp Arslan devirleri de kolaylıkla kısaltılarak aktarılmıştır. Gerçekten Selçukluların ilk devri hakkında Prof. Mehmed Köymen Bey'in araştırmalarına başvururken bu arada bize ait olanları gizlemeğe çalışan Kafesoğlu başka devirlerde bu imkânı bulamamıştır. Oğuzların hıristiyanlığı meselesinde bizi takip ile bunun varid olmadığını belirtirken burada yegâne dayanağımız olan Zeki Velidi Bey'in tedkikini de sadece hissî bir taassupla göstermemiş ve bu sebeple de bu meseleyi ve hallini havada bırakmıştır. Halbuki Oğuzların İslâmiyeti kabullerini bizden naklederken buna bir dayanak bulmak ihtiyacını duymuş; fakat bu malûmatı atfettiği Faruk Sümer'in bir makalesinde böyle bir araştırma bulunmamasına aldırınmamış ve yine ilmî ahlâk kaideleri dışına çıkmıştır (*Selçuklular* s. 35 - 36; *madde*, s. 355a).

Selçuklular maddesinin eserimizden alındığını gösteren bütün delilleri saymak ve bunların tahlil ve tedkikini yapmak çok uzun bir iştir ve başka bir yerde yapılması gerekiyor. Bununla beraber yukarıda verdiğimiz ve kısaca izah ettiğimiz ilmî ve maddî deliller o kadar sağlam ve kuvvetlidir ki, bunlardan bir tanesi bile bu aktarma fiilinin sübûtuna kâfidir. Esasen Selçuklular tarihi ile Selçuklular maddesi sahiplerinin araştırmaları, mevzuları ve çalışma tarzları malûm olduğu için bu eser ile bu makale arasındaki benzerlikler ve iştirakler derhal bir şüphe uyandıracak idi. Ansiklopedide Ahmed Ateş'in yanında Tahrir Heyetine dahil ve tarihçi olarak bulunan Kafesoğlu için, eserimizin üç ay elinde bulunması ve daktilolarının da hâlâ yanlarında kalması durumu ifade etmekte idi. Bu hazır esere

rağmen Kafesoğlu'nun devrin tarihine ve meselelerine hâkim olmaması, iki yılda meydana gelen eserin iki ayda hazmedilememesi, çıkarma ve ilâve gayretleri Selçuklular maddesini perişan bir hale getirmiş; böylece makale ne ilim adamlarını ve ne de aydınları tatmin edemez bir mahiyette çıkmış ve kendisini bugünkü duruma düşürmüştür. Bu sebeple, makalenin aktarma hüviyeti belli olmasa dahi, yazar bundan ciddî bir şey kazanmış değildir. Türkiye'nin ve Türk ilminin içinde bulunduğu mânevî buhran dolayısıyla bu hâdisenin de nekadâr üzücü bir misal teşkil ettiği ve İslâm Ansiklopedisi gibi ciddî bir neşir müessesesinin nasıl sarsıldığı ortadadır. Büyük bir ihtiras ve çeşitli mücadelelerle müesseseyi idarelerine alan ve bu sebeple veya mizaçları dolayısıyla da birçok ciddî ilim adamının uzaklaşmasına sebep olan bu arkadaşlarımızın hareketleri doğru olsa idi kendilerine de, müesseseye de çok şey kazandırabilirdi.

Selçuklu maddesinin bu yazılış şekli bütün sübût delilleri ile meydana çıktığı halde, Ahmed Ateş'in resmî cevabında, "bizim bildiğimiz gözümüz önünde yazılmış olan Selçuklular maddesi" ifadesiyle kendini zoraki ve imkânsız bir şahit olarak takdim etmesi doğrusu hayret edilecek bir hâdisedir. Bu garip şahadet yanında "Profesör Kafesoğlu Selçuk tarihinin bütün devir ve meselelerini yakından bilen bir ilim adamımızdır" beyaniyle de ona yeni bir ihtisas ve iktidar vesikası vermek lüzumunu duymuş; birincisinin maddeten ve ikincisinin de ilmen kabule şayan bir şahadet olamayacağını hesap edememiştir. Halbuki ilk meselemiz Kafesoğlu'nun ilmî kudreti değil makaleyi yazışı ve kaynağıdır. Kafesoğlu cevabında bir yandan takdir duygularını ifade ederken öte yandan da beni tereddütle "Anadolu Selçukluları konusunda mütehassıslardan biri" saymış; bu sebeple de "Selçuklu tarihini bütün hüviyeti ile (kül veya bütün halinde demek ister) kucaklamakta maruz kaldığı güçlük makaleyi zamanında yetiştirememesinden anlaşılmaktadır" cümlesiyle de ilmî anlayışı ve hükümleri hakkında şâhâne bir ölçü ve misal vermiştir. Aslında bu ifade bir itiraf-i zünûbdan başka bir şey değildir. Hakikaten tarafımdan iki yıl zarfında hazırlanan bir eser karşısında bir makalenin iki ayda vücade gelmesi vakıalarına dayanılarak verilen bu hüküm doğrusu ilmî değil ibtidaî bir zihniyetin mahsulü olmak icap eder. Bu selâhiyete sahip olduğuna ve Ahmed Ateş biraderimizin de hayranlığını kazandığına göre bu maddenin neden Kafesoğlu'na değil bana ısmarlandığı suali de cevapsız kalmaktadır. Kafesoğlu cewa-

bının bir yerinde “Selçuklu maddesinin Osman Turan’a verilmesinin münasip olacağını” belirtirken de hem bu bakımdan bir tenakuza düşmekte ve hem de hakikate aykırı bir beyanda bulunmaktadır. Zira makalenin yazılışı bir hayli ilerledikten sonra, Kafesoğlu, Ansiklopedi bürosunda, Selçuklular maddesini benimle birlikte yazmak istediğini söyledi ve telifin bana ısmarlanması hususunu tahkik için de dosyasını getirtti. Netice anlaşıldığı halde bir kısmını kendisine bırakmak istemiştim. Tahrir müdürüne bu aktarmada mesuliyeti ve haberdar olup olmadığı yazılmıştı. Buna hiddetle cevap veren Ahmed Ateş “basılmış maddelerin müsveddelerini bile yazarlarına vermemek” prensipinden bahsederken de daktilo nüshalarını saklaması hakkında garip bir sebep ileri sürmekte ve müsveddeleri iade eylediğinden dolayı da lütufkâr davrandığını hissettirmektedir. Vaktiyle gecikmeden ve isticâlden bahseden tahrir müdürünün bu maceradan sonra da zaman kazanmamış olması ve evvelce maddenin 18 - 20 sahife yazılması teklifini unutarak onun 64 sahifeye çıkarılması sebebi de yerinde bir sual olarak karşılındadır.

Yukarıda kaydedilen cevabında Kafesoğlu bazı gariplik ve tenakuzlara düşmekle beraber yumuşak ve uysal bir üslup kullanmış olup aktarma münasebetiyle de şu ifadesiyle “bunun delili onun müsveddelerine burada ilâve edildiği anlaşılan notlar”a dayandığımızı sanmakta ve verdiğimiz ilmî delillerden tamamıyla gafil bulunmakta idi. Bu izahat ve misallerimizi gördükten sonra o artık durumu kavramış ve hatasının meydana çıktığını, hünerinin keşfolunduğunu anlamış olacaktır. Bununla beraber o yine bir endişeye kapılarak “aynı kaynaklardan faydalanılarak yazılan makalelerde benzerlikler ve irtibatlar bulunacağı tabiidir”, cümlesiyle de garip veya sıkıntılı bir duruma düşmüş gözükmektedir. Zira ciddî âlimler aynı malzeme ve kaynaklarla çeşitli keşifler yaparken diğer zayıflarının basit bir toplayıcı (*Compilateur*) veya nâkil olmaktan ileri gidemedikleri, bunun müspet veya mânevî ilimlerde de böyle olduğu herkesce malûmdur. Meslektaşımız maddenin “zamanında” (?) yetiştirememizi Selçuklu tarihini “bütünü” ile ihata edemeyişimize sâfiyâne bir delil olarak belirtirken “sıcak yaz aylarında makaleyi yazmak” suretiyle iki aydaki kudretini ifade etmekte, bununla da hem ilmî çalışmalara dair anlayışına güzel bir misal vermekte ve hem de zımnî bir itirafta da bulunmaktadır. Böylece yeni çıkan bir Selçuklu maddesinin burada gereken tenkidi maalesef böyle bir tatsız hikâyenin nakli şeklini al-

mıştır. Maamafih bu mahiyetiyle de makalenin tenkidî ilmî bir zaruret haline gelmişti. Bu münasebetle meslektaşlarımın bu duruma düşmelerinden dolayı nekadar üzgün isem hatada ısrar ve aleyhte devamlı faaliyetleri dolayısıyla hakikati meydana koymakta da o derece mazur bulunduğumu kaydetmeliyim. Burada, tabiatın sırlarını keşfetmekte kabiliyetini isbat eden insan oğlunun hakikatleri gizlemekte âciz bulunduğunu da tekrarlamalı ve bunun ilâhî bir hikmeti olduğuna inanmalıdır.

Dikkate şayandır ki İ. Kafesoğlu Selçuklular tarihimizi aktardıktan ve bu husus meslekdaşlar arasında şâyi olduktan sonra bile, cesaretini kırmamış ve eserlerimize karşı aynı alâkayı devam ettirmiştir. Gerçekten onun İkinci Kılıçarslan hakkında yazdığı (*Tarih Mecmuası, Temmuz 1965 S. 13-17*) makale de tamamiyle bizim İslâm Ansiklopedisinde çıkan tetkikimizden alınmıştır, ki bize ait fikirler bunu göstermekte ve hazırı almakta artık itiyat kazandığını belirtmektedir.

* * *

Selçuklular tarihi adlı eserimizin araştırmalar bahsinde zikrini doğru bulmadığımız birkaç kitap daha vardır, ki burada bunların mahiyetlerine bir işaretle bulunmak gerekmektedir. Zira, dikkatsizlik veya gaflet de olsa, bunlar bazı tarihçilerin bibliyografyalarında görülmüş; bundan sonra da böyle ilmî ölçülere aykırı hatalara düşmek ihtimali belirmiş ve bu sebeple de burada bu tenkidî nota lüzum hasıl olmuştur.

Rus bilgini Gordlevsky'nin Anadolu Selçukluları hakkındaki Rusca eserini (Moskova 1941) bu arada kaydederken onu aşağıdakilerden bir derece farkıyla ayırmak mümkündür. Bununla beraber kitap kaynak kiyafetsizliği ile derhal kendini göstermekte, tarihî realitelere aykırı ve karışık izahlarla dolu bulunmaktadır. Eserin zayıflığını meydana koyan bir hususiyeti de Marxiste görüşleri tatbikte çok muvaffakiyetsiz ve zoraki gayretleri açıkça hissettirmesidir. Lâkin Tablot T. Rice'in "The Saljuks" (Londra 1961), Mustafa Akdağ'ın "Türkiye İktisadî ve İktimal Tarihi" (Ankara 1959) ve Suut Kemal Yetkin'in "İslâm Sanatı Tarihi" (Ankara 1956) adlı eserleri, doğrusu, zayıflığa ve cesarete örnek teşkil ederler.

Gerçekten T. Rice'in küçük eseri orta mektep kitaplarında verilen bilgilerden dahi mahrum ve fahiş hatalarla doludur. Yazar burada siyasî tarihle de yetinmemiş; aynı vasıfta olmak üzere, Anadolu Selçuklularının içtimaî ve kültürel hayatlarına da bahisler ayırmak istemiştir. Bu hüviyetiyle eser mütehassıslar için faydasız, diğerleri için yanıltıcıdır. Selçuk sanatına ait güzel resimleri kısa ve doğru malûmatla basılsa idi esere bir albüm nazariyle bakılabilirdi.

Profesör Mustafa Akdağ'ın eseri XIII. asır ortalarından itibaren Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihiyle uğraştığını göstermektedir. Lâkin yazar yalnız kaynak ve tetkiklere itibar etmemekle kalmamış, kitabını hatalar, tenakkuzlar ve hattâ mantıkî irtibatsızlıklar mahşeri haline getirmiştir. Gariptir ki, onun daha önce aynı mevzuda ve aynı mahiyette çıkan başka bir makalesi hakkında da Profesör Halil İnalcık'ın "*Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti*" (Belleten, IX (1951) adlı araştırmasında çok sağlam ve ağır tenkitlerde bulunmuş; buna rağmen yazarın sakat ve karışık görüşleri, fikir hercümerci ve cesareti üzerinde hiçbir tesir ve salah kaydedilememiştir. Tarihin içtimaî ve iktisadî zor mevzularına merak salan Mustafa Akdağ daha müsait bulunan siyasî tarihle uğraşsa idi çalışmalarını heder etmekten kurtarabilirdi. Nitekim başka bir makalesi de kifayetsiz bir materyalist görüşe saplandığı için Profesör B. Spuler'in haklı tenkidıyla karşılaşmıştı.

İslâm Sanatı tarihi kürsüsünü işgal eden Profesör Suut Kemal Yetkin'in hacimli eseri ise sahasına, onun yardımcı ilimlerine, umumî Türk ve İslâm tarihi bilgilerine sahip bulunmayan bir kimsenin düşmesi mukadder akıbetin tam bir örneğidir. Ancak İslâm sanatı kürsüsüne yerleştikten sonra bu mevzula uğraşmaya başlayan Suut Kemal Yetkin, maalesef, bu eseriyle, bu sahada yapılmış araştırma ve neşriyata da yabancı kaldığını ve bu sebeple de talebelerine ve umuma faydalı bir toplama (Compilation) dahi yapamadığını meydana koymuştur. Gerçekten bu zahmete bile katlanmadığı gözükün yazar umumî birtakım mimarî tasvirlerden ibaret bir cins albüm hazırlamış; fakat yine de meselâ Konya turist rehberlerinde mevcut bulunan bilgilere dahi sahip olamıyarak Alaaddin Camii'nin inşaaı ve banileri hakkında da tarihî hatalardan kurtulamamıştır.

Bu eserlerin mahiyetini meydana koymak için bu kısa hükümler kâfi olup daha fazla tafsilâta girişmek bile ciddiyeti ihlâl eder. Profe-

sörlük pâyesinde bulunan kimselerin bu eserleri üniversitelerimizin ne derece bir kıymetler anaşisi içerisinde bulunduğunu, memleket hesabına ilmî mevki, emek ve paraların nasıl israf edildiğini gösteren misaller arasında kayda şayandır. Üniversitelerimiz bir ıslaha kavuşmadığı takdirde bu gibi eserlerin cesaretle meydana çıkacağını, ciddi neşriyatı ve ilmî havayı boğacağını da esfle belirtmek yerinde olur.